

Inleiding – De grens van rechtvaardiging

We leven in een samenleving die zichzelf graag begrijpt als rechtvaardig. Niet omdat zij gelijk is, maar omdat zij eerlijk zou zijn. Posities verschillen, inkomens lopen uiteen, kansen worden ongelijk verzilverd — maar in beginsel, zo luidt het dominante verhaal, kan iedereen het maken. Wie stijgt, heeft dat verdiend. Wie achterblijft, heeft pech gehad, verkeerde keuzes gemaakt, onvoldoende inzet getoond, of simpelweg niet genoeg talent.

Dit verhaal is zo diep in onze wereld verankerd geraakt dat het nauwelijks nog als ideologie wordt herkend. Het presenteert zich als vanzelfsprekendheid, als moreel nulpunt van waaruit we elkaar beoordelen, belonen en corrigeren. Wat geldt als gezond verstand blijkt bij nader inzien een normatief kader dat bepaalt wie telt, wie faalt en wie zijn plaats telkens opnieuw moet bewijzen.

In deze vanzelfsprekendheid schuilt een vorm van geweld. Niet zichtbaar, niet spectaculair, maar structureel. Ik spreek hier van meritocratisch terrorisme omdat deze orde niet primair door fysieke dwang wordt gehandhaafd, maar door een permanente dreiging van sociale degradatie, mislukking en overbodigheid. Meritocratisch terrorisme is geen regime van openlijke onderdrukking, maar een orde die voortdurend eist dat mensen hun bestaan rechtvaardigen. Niet één keer, maar steeds opnieuw. In opleiding, werk, gezondheid, opvoeding en zelfs in rust moet worden aangetoond dat men zijn plaats verdient. Waardigheid is geen uitgangspunt meer, maar een resultaat. En wie dat resultaat niet kan tonen, verdwijnt langzaam uit beeld — niet primair door uitsluiting, maar door internalisering van schuld: het proces waarin maatschappelijke spanningen worden ervaren als persoonlijk falen.

Aanvankelijk manifesteert deze eis zich als angst. Angst om te falen, om te dalen, om irrelevant te worden. Maar naarmate dit mechanisme zich verdiept, verandert zijn werking. Het meritocratisch terrorisme dreigt niet alleen; het bezet. Het vult de leegtes die ontstaan wanneer traditionele bronnen van betekenis hun dragende kracht verliezen. Waar falen en verlies

Moderne belijdenis

Nergens wordt deze beschreven morele logica zo tastbaar als in het moderne curriculum vitae. Het cv is geen neutrale opsomming van feiten, maar een moreel narratief. Het vertelt een verhaal van continuïteit, groei en inzet. Stilstand is verdacht; gaten in het cv vragen om uitleg. Perioden van werkloosheid, zorg, ziekte of twijfel worden zelden geaccepteerd als wat zij zijn. Zij moeten bij voorkeur worden vertaald in termen van ontwikkeling: persoonlijke groei, nieuwe vaardigheden, zelfreflectie. Zelfs rust vraagt om verantwoording. Ook daar moet blijken dat men productief is geweest. Het cv functioneert op deze wijze als een hedendaagse biecht. Het documenteert of iemand zijn potentieel heeft benut. Wie geen overtuigend verhaal kan presenteren, wordt al snel moreel tekortgedaan — niet omdat hij tekortschiet als mens, maar omdat hij mogelijk onvoldoende heeft geïnvesteerd. Het oordeel is zelden expliciet, maar onmiskenbaar aanwezig: wie geen stijgende lijn kan tonen, heeft kansen laten liggen, zijn talenten niet benut of zijn roeping veronachtzaamd. Wat vroeger als pech of levensloop kon gelden, verschijnt hier gemakkelijk als morele nalatigheid.

Het sollicitatiegesprek vormt het ritueel waarin de positieve moraal van het cv moet worden bevestigd. Kandidaten worden niet alleen beoordeeld op competenties, maar op hun toelichting, hun houding, hun energie, hun ambitie en hun toekomstgerichtheid. De centrale vraag is zelden: wat heb je meegemaakt? maar eerder: wat heb je ervan gemaakt? Tegenslag mag worden genoemd, mits zij wordt gepresenteerd als springplank. Twijfel is toegestaan zolang zij wordt omgezet in daadkracht. Kwetsbaarheid is acceptabel, maar alleen in beheerste vorm en altijd gevolgd door herstel. Wie blijft steken in verlies of onzekerheid, wie geen narratief van vooruitgang kan leveren, valt buiten de norm — niet openlijk, maar voelbaar. Het systeem oogt mild, maar is meedogenloos in zijn impliciete eisen. Hier zet de protestantse ethiek zich seculier voort: niet alleen het resultaat telt, maar de manier waarop men zichzelf moreel positioneert tegenover succes en falen.

Tot hier is zichtbaar geworden hoe deze morele logica zich nestelt in de binnenwereld van het individu en diens levensloop. Vanaf hier verschuift de blik naar de publieke wereld, waar deze logica zich institutioneel vastzet in rituelen en structuren.

Levenslang leren als morele plicht

De logica van succesvol zijn wordt verder versterkt door het hedendaagse ideaal van levenslang leren. Ooit was onderwijs een middel tot ontplooiing of emancipatie; vandaag is het een permanente verplichting geworden. Wie niet blijft leren, loopt het risico achter te raken. En wie achterloopt, geldt daarvoor niet alleen als verantwoordelijk, maar loopt ook het gevaar aan status, zekerheid of erkenning te verliezen. Levenslang leren klinkt inclusief en progressief, maar functioneert in de praktijk als een voortdurende toets. Het wordt gepresenteerd als universele oplossing, ongeacht context of draagkracht. De impliciete boodschap is helder: de wereld verandert, dus jij moet mee veranderen.

Door deze ontwikkeling wordt de oude roeping definitief losgemaakt van religie en opnieuw verankerd in prestatie. Niet God roept de mens aan, maar de markt. Niet genade of erbarmen legitimeren tekort, maar aanpassingsvermogen. Falen is geen tragisch lot meer, maar het gevolg van onvoldoende investering in zichzelf. Wie niet leert, heeft zichzelf verwaarloosd, niet goed voor zichzelf gezorgd of zijn potentieel niet benut. De consequentie van deze permanente aanspraak is echter niet voortdurende groei, maar structurele overbelasting. Een systeem dat geen grens erkent aan inzet, aandacht en zelfdiscipline, kan slechts functioneren zolang die grenzen worden ontkend. Wie niet meer kan, wordt niet gezien als iemand die een limiet heeft bereikt, maar als iemand die tekortschiet. Uitputting verschijnt niet als waarschuwing van het lichaam, maar als bewijs van onvoldoende zelfzorg of gebrekkige veerkracht. Waar falen moreel wordt gelezen, kan uitval alleen nog als persoonlijk defect worden begrepen.

Burn-out als moreel symptoom

Een symptoom als burn-out neemt niet enkel zichtbaar toe, maar wordt ongecompliceerd opgevoerd als individueel falen. In de kern is burn-out